

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KISA BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Şükran GÜRAY*

Öz

Türk siyasal hayatındaki ve Türkiye demokratikleşme tarihindeki en önemli olaylardan birisi de kuşkusuz ki Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçmesidir. Çok partili siyasal hayata geçilmesi, daha sonrasında gerçekleşecek olan birçok demokratikleşme reformların öncüsü kabul edilebilecek, tek parti iktidarının ardından siyasal sistemde artık çoğulculuğun benimsendiğini ortaya koyan devrim niteliğinde bir adım olmuştur. Çok partili siyasal hayata ilk geçiş denemesi olarak kabul edilebilecek olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması Türkiye açısından oldukça önemlidir. Fırkanın Genel Başkanı General Kazım Karabekir, İkinci Başkanı Hüseyin Rauf Orbay ve Genel Sekreteri de Ali Fuat Cebesoy'du. Hepsi Kurtuluş Savaşı kahramanı olan bu isimler aslında Mustafa Kemal'in de yakın arkadaşlarıydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Halk Fırkası'na muhalefeti iki alanda yoğunlaşıyordu; ekonomi ve din. Ekonomik açıdan parti Batı tipi liberalizmi benimsiyor ve Halk Fırkası'nın devletçilik politikalarını eleştiriyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Doğu da çok etki göstermiştir. Ancak kurulduktan birkaç ay sonra Doğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Said İsyanı ve bu isyanla bağlantılı olması dilendirilmiştir. Bu isyan İstiklal Mahkemeleri'nin geniş yetkilerle kurulmasına, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkmasına neden olmuştur. İstiklal Mahkemeleri, Terakkiperver Fırka mensuplarının irticai faaliyetleri hakkında hükümeti ikaz etmiş, ancak İstiklal Mahkemesi kendi yetki alanında bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasına karar verilmiştir. Hükümet ise, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak, 3 Haziran 1925 tarihinde bütün memlekete irticayı tahrik ettiği gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını kararlaştırmıştır. Partideki birçok şahsiyet bu mahkemelerde yargılanmıştır. Çok partili hayata geçişteki bu ilk deneme böylece başarısız olmuştur.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet, Meclis, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir.

* İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, guraysukran34@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7129-0485.

Multi-Party Life Transition Process And A Brief Evaluation Of The Terakkiperver Republic Party

Abstract

One of the most important events in the history of Turkish political life democratization in Turkey and is also undoubtedly exceed Turkey's multiparty political life. The introduction of multi-party political life has been a revolutionary step, which can be regarded as the forerunner of many democratization reforms that will take place later, and that after the single-party rule, pluralism has now been adopted in the political system. The establishment of the Progressive Republican's Party, which can be considered as the first multi-party political life transitions trial is very important for Turkey. The chairman of the party was General Kazım Karabekir, the 2nd President Hüseyin Rauf Orbay and the General Secretary Ali Fuat Cebesoy. These names, all of which were the heroes of the War of Independence, were actually close friends of Mustafa Kemal. The opposition of the Progressive Republican Party to the People's Party was concentrated in two areas; economy and religion. Economically, the party adopted Western-type liberalism and criticized the statist policies of the People's Party. The Progressive Republican Party has had a lot of influence in the East. However, the Sheikh Said Revolt that erupted in Eastern Anatolia a few months after its establishment and it was wished to be related to this revolt. This revolt led to the establishment of the Independence Courts with wide powers and the enactment of the Law of Takrir-i Sükun. The Independence Courts warned the government about the reactionary activities of the members of the Progressive Party, but the Independence Court was decided to close the branches of the Progressive Republican Party. On the other hand, the Government decided to close the Progressive Republican Party on 3 June 1925, on the grounds of provoking the altitude in the whole country, based on the Takrir-i Sükun Law. Many individuals in the party have been tried in these courts. This first attempt in transition to multi-party life has thus failed.

Keywords: Republic, Assembly, Progressive Republican Party, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılın başlarında başlayan değişim ve dönüşüm hareketleri meydana gelmiştir. Bu değişim ve dönüşümler özellikle Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemleri'nde hız kazanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1909-1913 yılları arasında birçok siyasi parti kurulmuş ve çok partili siyasal hayatın temelleri atılmaya başlanmıştır.¹ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı tarihinde siyasi mücadelelerin hız kazandığı görülmüştür. Bu mücadelelerin II. Meşrutiyet'ten itibaren siyasi partiler çatısı altında organize olması, içinde bulunulan çağın siyasi gelişmeleriyle paralellik arz etmiştir. Böylece, kişi hak ve özgürlüklerini ön plana alan demokratik ve parlamenter düzen kurulmuştur. Bizde siyasi partilerin kurulmasına öncülük yapan hareketler Cemiyetler şeklinde ortaya çıkmış, padişah baskısı ve takibiyle karşılaştıklarından faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüşlerdir.²

¹ Abdulvahap Akıncı - Sefa Usta, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, Isparta 2016, s. 275.

² Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Denizli 1997, s. 46.

Ancak bu ilk demokratik hareket çok uzun sürmemiştir. Türk tarihine 93 harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almıştır. Bu büyük hezimete bahane olarak Meşrutiyet yönetimi işaret eden Sultan II. Abdülhamit anayasayı askıya almış ve meclisi tatil etmiştir. Bu harekettten sonra Genç Osmanlılar sürgün edilerek cezalandırılmışlardır.³

Böylelikle tekrardan monarşi yönetim anlayışına geçilmiş ve Sultan II. Abdülhamit'in otuz yıl sürecek olan ve bazı siyasi ve akademik çevrelerce istibdat olarak nitelendirilen, buna karşı diğer kesimler tarafından da devletin çöküşüne engel olma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilen bir dönem başlamıştır. Otuz yıl boyunca baskıcı bir rejim anlayışı sonucunda Genç Osmanlılar örgütlenmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır. II. Abdülhamit'e II. Meşrutiyet'i 1908 yılında ilan ettirmişlerdir. Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk kez çok partili hayata geçiş başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ve ardından gelen hem kendisine muhalif hem de ülkenin ilk muhalif partisi olma özelliğini taşıyan Ahrar Fırkası çok partili siyasal hayatın temelini oluşturmuştur.⁴ 1908'de parlamenter rejimle çok partili sistemine geçilmiş, nihayetinde 1923 yılında saltanatın da kaldırılmasıyla Cumhuriyet kurulmuştur.⁵ Padişahın sahip olduğu mutlak iktidarı 1839 yılında Tanzimat ile birlikte Padişahın yetkilerinin kanunlarla sınırlandırılarak anayasal sürece geçiş, adalet ve yargı makamlarının yeniden düzenlenmesi, yerel parlamentolar oluşturularak halkın yönetime katılması sağlanmaya çalışılmıştır. Artık Osmanlı Devleti'nin devamına yönelik, ülke içinde özerklik, muhtariyet veya ayrıcalık isteyen siyasi fikirler yeşermeye başlamıştır.⁶

Cumhuriyetin kurulmasından 1946 yılına kadar temelde tek parti çevresinde olmak üzere çok partili hayata geçiş aşaması yavaş yavaş gelişerek devam etmiştir. 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanı gibi gelişmelere bağlı olarak kendini göstermiş olan siyasi tedirginlik Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına yol açmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu dönem ile Demokrat Parti'nin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, siyasi, sosyal ve ekonomik çerçevede benzerlikler göstermektedir. Bundan dolayı, Demokrat Parti'nin, Serbest Fırka'nın bir devamı olarak görülebileceği de vurgulanmıştır.⁷ 1930 Ağustos'unda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da, yine aynı sonuca maruz kalmamak için 17 Kasım 1930'da kendi kendini feshetmiştir. Bu girişimin de başarısızlıkla sonuçlanması sonucunda, 1930-1945 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti tarihine çoğulcu rejimin bir süre rafa

³ Necdet Hayta - Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri, XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar*, Gazi Kitapevi, Ankara 2012, s. 178.

⁴ Mustafa Seçkin Kaçar, *Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019, s. 6.

⁵ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, Ankara 2003, s. 12.

⁶ Yüksel Kaştan, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Siyasal Partileşme Süreci", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, İstanbul 2017, s. 90.

⁷ Timur, a.g.e., s. 12.

kaldırıldığı bir dönem olmuş ve “tek parti dönemi” olarak Türk siyasi hayatına damgasını vurmuştur.⁸

Türkiye’de 1945 yılında başlayan çok partili siyasi sisteme geçiş süreci, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi ile sağlam temellere oturtmayı başarmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye’nin demokratik bir Cumhuriyet olma yolunda önemli bir dönüm noktası olmuş ve iktidarın çok partili siyasi sistemi resmen kabullendiği gözlemlenmiştir. Siyasi iktidarlar bu tarihten sonra, en azından seçimden seçime, işçi, köylü ve esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almış ve bu isteklere artık yanıt vermek zorunda kalmışlardır. “Yeter Söz Milletindir!” sloganı bu dönem de söylenmiştir.⁹ Bu dönemde Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen dış gelişmeler çok partili demokratik süreci hazırladığını da gözler önüne sermektedir.¹⁰ 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulması ile birlikte çok partili bir hayata geçilmiştir. Bu süreçten günümüze kadar farklı partiler kurulmuştur. 1961 Anayasası ile birlikte siyasi partiler ilk kez anayasal güvenceye alınmıştır. 1961 Anayasası siyasal partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlamıştır. Aynı tanımlama 1982 Anayasası’nda da yer almış ancak 1982 Anayasası’nda siyasi partilere birtakım yasaklar getirilmiştir. Bu yasaklar 1995 yılından sonraki muhtelif zamanlarda yapılan Anayasa değişiklikleriyle giderilmiştir.¹¹

1. Çok Partili Hayata Geçiş Aşamaları

Türk siyasal partilerinin kökenine bakıldığında Osmanlı döneminde batılılaşma çabaları çerçevesinde kurulan cemiyetler olduğunu söylemek mümkündür. 1865 yılında Avrupalıların da Jön Türkler adını verdiği Yeni Osmanlı Cemiyeti kurulmuştur. 1889 yılında ise İttihat ve Terakki adıyla bir cemiyet kurulmuş ve kısa sürede büyümüş ve gelişme göstermiştir. Bu süreçten sonra farklı adlarda birçok cemiyet kurulmuştur. 1908 yılına kadar kurulan cemiyetlerin ortak amacı siyasal iradeye muhalefet oluşturmaktır. Osmanlı döneminde yönetimde söz sahibi siyasi partiler kurulmamış, kurulan cemiyetler padişah yönetiminden çekinmişlerdir. Yönetimde söz sahibi ve padişaha karşı olanlar illegal olarak örgütlenmişlerdir.¹² Cumhuriyet döneminin ilk partisi ise 1935’de Cumhuriyet Halk Partisi adını alan partidir. Halk Fırkası’nın resmen kurulması 1923 seçimlerinden sonra ise de, Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararını 6 Aralık 1922’de, Ankara’da Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçle kamuoyuna duyurmuş, demecinde yeni bir parti kuracağını açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra çık-

⁸ Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s. 19.

⁹ Murat Pıçak, “Türkiye’nin Çok Partili Parleментар Sistemine Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 25, Kırgızistan 2011, s. 1-20.

¹⁰ Akıncı - Usta, “a.g.m.”, s. 276.

¹¹ Kasım Aksoy, *1982 Anayasasında Siyasi Parti Yasakları, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler-1*, İstanbul 2013, s. 176.

¹² Turan Ateş, *Demokrasi Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Yayınları, Ankara 2007, s. 114-117.

tığı uzun bir yurt gezisi sırasında, kurulmasını düşündüğü parti hakkındaki görüşlerini açıklamış, partinin özellikleri konusunda gazetecilere ve halka aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın ilk programı olarak da kabul edilen ve "Dokuz Umde" denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır.¹³ Parti 1946 yılı seçimlerine kadar ülkede tek parti rejimini simgelemiştir. 1946 yılına kadar farklı partiler kurulmuş ancak hem siyasi varlık gösterememişler hem de uzun ömürlü olamamışlardır.¹⁴

Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş denemesi ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ilk Cumhurbaşkanlığı döneminde olmuştur. Aslında 1876'da seçim ve meclis ile tanışmış olsalar da egemenliğin tamamen mecliste olduğu bir yönetimi 1920'den itibaren ilk defa Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile birlikte uygulanmaya çalışılmıştır. Bu durumda siyasi parti olgusunun önemi artmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu sebeple eksikliklere rağmen ilk defa meclis içi muhalefetin kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkmasına rıza göstermiştir. Ancak dönemin siyasi olayları nedeniyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.¹⁵ Daha sonraki yıllarda muhalefet partisine olan gereksinimin gittikçe arttığını gören Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının önünü açmış hatta ve hatta desteklemiştir.¹⁶ Yeni muhalefet partisine Mustafa Kemal'in güvendiği arkadaşlarıyla birlikte yine kendi talimatı doğrultusunda Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Uzer, Dr. Reşit Galip, Haydar Yuluğ, Senih Hızıroğlu, Nakiyettin Yücekök, İbrahim Süreyya Yiğit, Refik İsmail Kakmacı, Mehmet Emin Yurdakul ve Talat Öz gibi milletvekilleri de katılmışlardır.¹⁷ Böylelikle yeni partiye kısa sürede oldukça yüksek oranda bir katılım gerçekleşti. Hatta kız kardeşi Makbule Hanım'ın fırkaya katılmasını da sağlamıştır.¹⁸ Parti yöneticilerinin bütün iyi niyetine rağmen istenmeyen olayların yaşanması sonucu, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kaderi de çok geçmeden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi kapatılması olmuştur.¹⁹ Bu iki deneme de Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı ile Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü göreve başlamıştır. İsmet İnönü, bundan hemen sonra Avrupa'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalması ve tüm dikkatini bu yöne vermesine sebep olmuş-

¹³ Hasan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20-21, Bahar-Güz, İzmir 2010, s. 235-236.

¹⁴ Tuğba Yolcu, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci İle Birlikte Tek Başına İktidar Olan Partilere Yönelik Genel Bir Değerlendirme", *International Balkan University, Turkish Studies*, Cilt: 14, Sayı: 2, Ankara 2019, s. 939.

¹⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasisi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 51.

¹⁶ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 50.

¹⁷ Andrew Mango, *Atatürk*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 541; Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi ?*, İstanbul 1987, s. 70.

¹⁸ Okyar, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kirath, Arkadaş Yayınları, Ankara 1993, s. 280.

tur. Bu olağanüstü şartlarda ülkeyi idare etmeye çalışan, bir yandan Müttefik bir yandan Mihver devletlerinin baskısı karşısında kalan İsmet İnönü ve hükümetleri, diğer yandan da savaş dolayısıyla bozulan ekonomiyi düzeltmeye çalışmışlardır. Sürdürdükleri denge politikasıyla da savaş dışında kalmaya gayret göstermiştir. Doğal olarak böylesi olağanüstü bir dönemde demokratik açıdan ileri gitmek bir yana mevcut kazanımların korunması dahi büyük başarı olarak kabul edilmiştir. Savaştan hemen sonra ilk kurulan parti Milli Kalkınma Partisi olmuş ancak bu parti halk tabanında gerekli desteği bulamamıştır. Daha sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nde ihraç olan vekillerin kurduğu Demokrat Parti ile çok partili hayatın önemli bir dayanak noktası olarak yerini almaya çalışılmıştır. İlk seçimi dönemin kalıplaşmış siyasi yapısının yanı sıra, seçim kanunu ve seçim sisteminin yapısının etkisini kaybetmiştir. Daha sonrasında 1950 yılında yapılan seçimlerde %53.5 oy oranı ile seçimi kazanarak 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını sonlandırmıştır.²⁰

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Hazırlık Aşamaları

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulup, daha sonra kapatılan partilerdendir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, dönemin toplumsal koşulları içinde meydana gelen olaylar ve halkın bu sürece hazır olmadığı ileri sürülerek kapatılmış veya kapatılmak zorunda kalan siyasi partidir.²¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kökeni, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra,²² Halk Fırkası içinde doğan görüş ayrılıklarına dayanarak ortaya çıkmıştır. Rauf Orbay'ın, Cumhuriyetin ilanını eleştiren, tepki gösteren konuşması, İstanbul basınında oldukça eleştirilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Türk toplumuyla çağdaşlaşma yönünde sürekli bir devrim hareketi başlatmaları ve bunda da başarı kazanmaları bazı çevrelerde panik yaratmıştır. Baştan beri var olan düşünce ayrılıkları iyice belirginleşmeye başlamıştır.²³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda şahsi kıskançlıklar, rekabetler veya geçimsizlikler gibi basit sebeplere bağlamanın çok yüzeysel bir değerlendirme olduğu söylenebilir.²⁴ Buna istinaden Rauf Orbay'ın tutumlarına Ankara'dan sert tepki gelmiştir. Rauf Orbay, parti toplantısına çağırılmıştır. Rauf Bey, Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Kendisini, Ali Fuat, Refet, Kazım Karabekir Paşalarla, halifenin yaverlerinden biri ve aralarında deniz subayları ile tıbbiye öğrencileri bulunan bir kalabalık grup uğurlamıştır. Kazım Karabekir, Rauf Bey ile arkadaşlarını şu sözlerle desteklemiştir: “*Ben Cumhuri-*

²⁰ İsmail Tüccar, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci (1940-1950)*, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2019, s. 2-3.

²¹ Akıncı - Usta, “a.g.m.”, s. 276.

²² Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

²³ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 111.

²⁴ Fatih Rıfka Atay, *Çankaya, Doğan Kardeş Matbaası*, İstanbul 1969, s. 395-396.

yet'ten yanayım, fakat kişisel yönetime karşıyım." Böylece Mustafa Kemal'e karşı açıkça cephe almışlardır. Kazım Karabekir 26 Ekim 1924 günü, geç vakit Birinci Ordu Müfettişliği görevinden istifa ettiğini bildirmiş ve istifa yazısının altına Mustafa Kemal, kabul etmediğini yazdığı bilinmektedir.²⁵ Kazım Karabekir Paşa ordudaki görevinden fiilen ayrılarak mebusluğa dönme kararı almıştır. Kazım Karabekir Paşa istifa dilekçesinde gerekçe de belirtmiştir. Ali Fuat Paşa da 30 Ekim 1924'te Mareşal Fevzi Paşa'ya kendisinin takip edildiğini, haberleşmelerinin ve görüşmelerinin kontrol edildiğini²⁶ bu durumda vazifesini yapamayacağını belirterek, *"mebusluk teşrii vazifesine başlayacağımdan ordu müfettişliğinden affımı arz ve istirahat eylerim efendim"* şeklindeki istifa dilekçesini vermek suretiyle ordu müfettişliğinden ayrıldığını bildirmiştir. Paşaların istifası zaten böyle bir oluşumu bekleyen İstanbul basını için pek de sürpriz olmamış, yeni fırka kurulmasına doğru bir adım olarak değerlendirilmiştir.²⁷ Atatürk'ün yakın çevresini oluşturan insanların kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetleri yönetim çevrelerinde huzursuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunda yeni fırkanın kuruluş gerekçesini oluşturan iddiaların keskinliği kadar yeni kurulan sistemin tüm müesseseleriyle işlemesine ve sebeplerinin ele alınmasına imkan tanımadan muhalefete başlamasının da etkisi olmuştur.²⁸

Kazım Karabekir ve Fuat Paşa'nın Ordu Müfettişliklerinden istifaları²⁹ konusu, aynı şekilde Refet Paşa'nın Meclise geri dönüşü ile ilgili tüm bu olanlar Mustafa Kemal Paşa tarafından *"Paşalar Komplosu"* olarak adlandırılmıştır.³⁰ Mustafa Kemal Paşa siyasetten çekilen bu paşaların bir yıl ordu içinde çalışarak durumu kendi lehlerine olacak biçimde ayarladıklarını sandıklarını, I. Meclisteki II. Grup üyeleri ile anlaşarak aleyhinde gizli çalışmalar yaptıklarını ve hatta örgüt kurup tekrar Meclise döndüklerini dile getirmiştir.³¹ Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı olan Kazım Karabekir ve Refet Bele gibi isimler II. Grupta yer almışlardır. Başlarda Kazım Karabekir'in de Refet Bey'in de Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir tutumları yoktu. Paşalar, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele sonrası etrafına doluşan çıkar gruplarından şikayet ediyor ve asıl yanında tutması gerekenlerin kendileri olduğunu düşünüyorlardı. Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir gibi Milli Mücadele'nin önemli simaları askerlikten ayrılıp kariyerlerine siyasette devam etme kararı almışlardır.³²

²⁵ Seda Sarı, *Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923-1938)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011, s. 36-38.

²⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 292.

²⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt: III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 140.

²⁸ Cezmi Eraslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 2000, s. 77.

²⁹ Süleyman Ataseven, "Başvekil Rauf Bey", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, İzmir 1988, s. 239.

³⁰ Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s. 109.

³¹ Habip Kocaman - Mustafa Ceylan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, Ankara 2018, s. 12.

³² Tüccar, *a.g.t.*, s. 5-7.

2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi tarihimiz içindeki şöhreti, ne cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olmasında ne de programında yer alan bazı hususların çok partili siyasi hayata veya bir başka ifadeyle demokrasiye geçildikten sonra yer etmiş olmasındandır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şöhretinin sebebi ise kurucu kadrosunun Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ile birlikte bulunmalarıdır. En az onun kadar tanınmış asker ve sivil şahsiyetler olmaları hasebiyle dikkat çekmiştir.³³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ilgili ilk duyumlar 6 Ekim 1924 tarihli bir gazetede Rauf Orbay ve İsmail Canbolat Beylerle, Refet Bele Paşa'nın çerçevesinde yeni bir parti kurulacağı haberi yayılmaya başlamıştır. Asıl fırkanın şöhreti kurucuları ve idarecilerinden gelir. Bunlar Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte olmuş ve en azından onun kadar tanınmış ve halk tarafından sevilmiş asker ve sivil liderlerinden oluşmuştur.³⁴ 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir başkanlığında örgütlenen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları, Halk Fırkası'ndan istifa eden bazı milletvekillerinden meydana gelmiştir. İsmet Paşa'nın çeşitli konularda yürüttüğü siyaset, Rauf Orbay tarafından eleştirilmiştir.³⁵ İstifaların nedeni ise Lozan Barış Anlaşması'nın hükümleri gereğince yapılan Rum ve Türk mübadelesi esnasında, göçmenlerin yerleşimleri ve bunlara Rumlardan kalan malların paylaşılmasında haksızlık ve yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle mecliste milletvekillerine açılan soruşturma neden olmuştur.³⁶ Görüşmelerin sonunda hükümetin güvenoyu almasının ertesi günü, Halk Fırkası'ndan istifalar başladı. İlk istifa edenler ise 10 kişiydiler. Bunlardan bazıları, Dr. Adnan Adıvar, Feridun Fikri Düşünsel, Rauf Orbay, Refet Bele gibi isimler yer almıştır.³⁷ 8 Kasım 1924'te 19 oya karşı 148 oyla İsmet Paşa Hükümeti güvenoyu almıştır. Daha sonra da istifalar devam etmiş ve toplam olarak 29 kişi Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ederek bağımsız mebus statüsü kazanmışlardır.³⁸ 17 Kasım 1924'de Dahiliye Vekaleti'ne resmen dilekçe ile başvuru yapan Ali Fuat Paşa, bu tarihten itibaren Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu resmen ilan etmiştir. *"Fırkalar memleket için esastır, yeter ki şahsi arzular yerine memleket için çalışsın. Allah mübarek etsin."* ifadeleri ile yapılan başvuruyu Recep Bey'in kabul etmesiyle yeni fırkanın kuruluşunu kabul etmesiyle yeni fırkanın kuruluşu resmi olarak gerçekleşmiştir. Bu olay karşısında Mustafa Kemal Paşa, *"Biz Meclisimizde tek parti ile bir diktatör idaresi izlenimi vermekteyiz. Bize bakan batlılar, bu mem-*

³³ Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Kırgızistan 2012, s. 153.

³⁴ Mehmet Özalper, "Bir Muhalefet Partisi İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Muş 2014, s. 122.

³⁵ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s. 550.

³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: II, TTK, Ankara 2012, s. 935.

³⁷ Kirman, *a.g.t.*, s. 35.

³⁸ Ömür Sezgin - Gencay Şaylan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2047.

leketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır, derler. Bizim Meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz.³⁹ sözleriyle yeni partinin kuruluşundan duyduğu memnuniyeti açık bir dille ifade etmiştir. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı ve önde gelenler arasında Doktor Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi önde gelen isimlerin bulunduğu fırka⁴⁰ 29 kişilik mebusan mevcudu ile siyasi hayatına adım atmıştır.⁴¹

2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri

Yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa olmuştur.⁴² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın idare heyeti şöyledir: Genel Başkan: Kazım Karabekir, İkinci Başkan: Adnan Adıvar ve Rauf Orbay, Umumi Katip: Ali Fuat Cebesoy, Azalar: Rüştü Paşa (Erzurum), İsmail Canpolat (İstanbul), Sabit (Erzincan), Muhtar (Trabzon), Şükrü (İzmir), Necati (Bursa), Faik (Ordu) şeklinde yerlerini almışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilerleyen zamanlarda dönemin muhalefetini canlandıran bir parti haline dönüşecektir.⁴³ Muhalif mebuslardan muhafazakar olanlar bu yeni kurulan fırkaya girmemişlerdir. 18 Kasım tarihli gazeteler yeni fırkanın 17 Kasım 1924 yılında resmen kurulduğunun haberini halka ve kamuoyuna ilan etmişlerdir.⁴⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendisine ait resmi yayın organı olmadığı için İstanbul gazeteleri tarafından desteklenmiştir. Mevcut durumlar böyleyken, Halk Fırkası'na karşı beslenen muhalefetin açığa vurulmasına sebep olmuştur. Bu gazetelerin önde gelenleri ise Tevhidi Efkâr, İstiklal, Son Telgraf ve Vatan gazetesidir.⁴⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğması normal demokratik şartlar içerisinde olmamıştır. Meclis içinde iki farklı görüşte grubun oluşmasına neden olmuştur. Görüşmelere muhalefet partisi olarak katılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hükümetten pek çok konuda açıklamalar istemiş bu nedenlerden dolayı da İsmet Paşa'nın hükümetine karşı bir memnuniyetsizlik olduğu açıkça gözler önüne serilmiştir.⁴⁶ İlk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası nezdinde iki büyük sakıncaya sebep olmuştur. Bu sebeplerin başta geleni partiyi kuranlar Halk Partisi'nin de dayandığı kadrolardan geliyor olmasıdır. Memur ve eski subaylar da bu partide çoğunlukta idi. Millî devletin yerleşmediği, millî tamlamanın siyasi yönünde gerçekleştirilmediği bir dönemde milliyetçi kad-

³⁹ Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: 11, Sayı: 22, İstanbul 2012, s. 89.

⁴⁰ Ahmet Yeşil, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 546.

⁴¹ Tüccar, *a.g.t.*, s. 7.

⁴² Sarı, *a.g.t.*, s. 38.

⁴³ Özalper, "a.g.m.", s. 123.

⁴⁴ Ateş, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁴⁵ Sarı, *a.g.t.*, s. 38-39.

⁴⁶ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Denizli 1997, s. 48.

ro içinde bölünmeler rejimi tehlikeye düşürebileceği düşüncesi olmuştur.⁴⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın parti programı ve iç tüzüğü, bu siyasi hareketin yapısı ve amacı hakkında belli bir fikir vermeye yeterli olmuştur. Türkiye'de program ve iç tüzüğünü yayınladığı için Batı ölçülerinde kurulmuş olan ilk parti olma özelliğini taşıyan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası beyannamesinde, görevinin denge sağlamak ve anayasal düzen içerisinde zorbalığa karşı koymak olduğu vurgulamıştır. Kişi ya da zümre üstünlüğü karşısında milli birliği ve fert üstünlüğünü koruma konusundaki hassasiyetini ortaya koyarak dinle siyasetin ayrıldığını belirtmek için Batıda kullanılan bir formüle uygun olarak, dini düşünüş ve inançlara saygı gösterileceğini dile getirmişlerdir.⁴⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir muhalefet fırkası olarak Meclis içinde, siyasi iktidarı denetleyici, dengeleyici görevlerini de zaman zaman yerine getirmiş olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bilhassa bütçe görüşmelerinde, Yunanlılar ile mübadele konularında, dış politikalarla ilgili bazı kararlarda soru ve önerileri ile iktidarı etkilemeye çalışmıştır.⁴⁹ Ayrıca, memur sayısı, maaşları, maaşların hayat pahalılığı ile kıyaslandığında yeterli olup olmadığı ve bütçeye getireceği yük ile ilgili sorular sorulmuş, karşılıklı fikir alışverişinde bulunulmuştur.⁵⁰ Yeni fırkaya ilk resmi tavır Dahiliye Vekili olan Recep Peker'den gelmiştir: "*Fırkalar esastır, yeter ki şahsi arzular yerine, memleket için çalışsınlar. Allah mübarek etsin.*"⁵¹ diyerek, üstü kapalı bir şekilde, yeni fırkanın, ülkeye hizmet temelinden daha ziyade, şahsi kıskaçlıklar ve hırslar üzerine kurulmuş olabileceğini ima etmiştir.⁵²

2.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı ve Faaliyetleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, beyannamesini yayınladığı gün, fırka programını da halka sunmuştur. 18 Kasım 1924 tarihinde yayınlanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programın; esaslar, siyaset-i dahiliye, iktisadiyat, itibar, maliye, sayaset-i maarif, siyaset-i içtimaiye olmak üzere yedi bölümden ve toplamda elli sekiz maddeden oluşmaktaydı.⁵³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programının ilk bölümünün en önemli maddeleri arasında yer alan ilk iki madde aynen şu şekildedir:⁵⁴

1. Madde: *Türkiye devleti halkın hakimiyetine dayalı bir cumhuriyettir.*

2. Madde: *Hürriyetperverlik (liberalizm) ve halkın hakimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek-i esasidir.*⁵⁵

⁴⁷ Özalper, "a.g.m.", s. 124.

⁴⁸ Babaoğlu, "a.g.m.", s. 85.

⁴⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları 1923-1934, Cilt: 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 466.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 13/1, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s. 185-194.

⁵¹ Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 264.

⁵² Güzide Filiz Tuzcu, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 47.

⁵³ Sarı, *a.g.t.*, s. 39.

⁵⁴ Kirman, *a.g.t.*, s. 35.

⁵⁵ Ekincikli, "a.g.m.", s. 161.

Parti programının ikinci bölümünde iç siyasete alakalı olarak ilkeler de ele alınmıştır. Burada vurgu, ademi merkezîyetçilik ve rasyonalizasyon üzerinedir. İkinci bölümün en dikkat çekici maddesi ise; 6. Madde: Fırka düşünce ve din inancına hürmetkardır.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise ekonomik konular ele alınmıştır. Bu bölümdeki maddelerden bazıları ise şu şekildedir:

34. Madde: Küçük sanat sahiplerinin ekonomik gelişmelerini sağlamak için üretim kooperatif teşkilatı kurulmalıdır.

37. Madde: Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnamelerin bu şirketlerin daha serbest, daha hızlı, daha müdahaleden uzak olarak teşekküllerini temin edecek surette olması gerekmektedir.

40 ve 41. Maddeleri: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liberal politika anlayışını gösteren ifadeler kullanılmıştır. İlgili maddelerde, ülkenin sadece kendi kaynakları ve sermayesine dayanarak kalkınması görüşüne karşı çıkılmaktadır. Programın beşinci bölümünde devlet maliyesi, altıncı bölümünde eğitim ve son bölümünde siyaseti konuları ele almıştır.⁵⁶ İstanbul basınında teşvikiyle muhalefet etkisini arttırarak göstermiştir. Doğu illerinden fırkaya talep göstermekten geri durmamış ve yoğun destek vermişlerdir. Fırkanın ilk şubesi Urfa'da kurulmuş ve en büyük örgütlenmesi de Sivas'ta olmuştur.⁵⁷ İstanbul merkezi ile merkeze bağlı yerler olan Eskişehir, Samsun ve Trabzon'da parti şubeleri de açılarak faaliyet göstermişlerdir. İstanbul'daki üyelerin sayısı beş bin olarak tahmin edilirken, her yerden fazla İstanbul'da etkin olmuştur.⁵⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması Türk siyasi hayatında hareketlenmelere neden olmuştur. Yeni partinin kurulmasından üç gün sonra, fırkası meclis grubu toplantısında sıkı yönetim önerisi reddedilince İsmet Paşa, 21 Kasım 1924'te sağlık gerekçelerini ileri sürerek başvekillikten istifa etmiştir. İsmet Paşa'ya nazaran muhalefete karşı daha ılımlı olduğu bilinen Fethi Bey'in yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmesi, aslında siyasi bir manevra olarak değerlendirilmelidir.⁵⁹ İsmet Paşa'nın yerine, 22 Kasım 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası'na yeni Başvekil Ali Fethi Okyar getirilmiştir.⁶⁰ Kabine de görev dağılımları şu şekilde olmuştur:

Başvekil (Milli Müdafaa Vekili)	Ali Fethi Okyar
Adliye Vekili	Mahmut Esat Bey (İzmir)
Dahiliye Vekili ve Mübadele Vekaleti Vekili	Mustafa Peker
Hariciye Vekili	Şükrü Kaya Bey (Menteşe)
Maliye Vekili	Mustafa Abdülhalik Renda
Maarif Vekili	Saraçoğlu Şükrü Bey
Ziraat Vekili	Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Ticaret Vekili	Ali Cenani Bey (Gaziantep)
Nafia Vekili	Fevzi Bey (Diyarbakır)
Sihhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili	Dr. Mazhar Bey (Aydın)

⁵⁶ Kirman, *a.g.t.*, s. 85-86-87.

⁵⁷ Tüccar, *a.g.t.*, s. 8.

⁵⁸ Babaoğlu, "a.g.m.", s. 93.

⁵⁹ Babaoğlu, "a.g.m.", s. 85-86.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, c. 10, d. 2, TBMM Matbaası, Ankara 1975, s. 375.

Hükümet değişikliği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başarısı olarak görülmüştür.⁶¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve faaliyete başlamasıyla Cumhuriyet döneminde ilk defa çok partili hayat başlamıştır. Kuruluş-tan sonra ülkede önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bir yandan demokrasi havası eserken bir yandan da CHF içinde önemli tartışmalar başlamıştır.⁶²

2.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılma Süreci

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, kısa zaman içinde doğu illerine kadar genişlemeye başlamasıyla birlikte, Halk Fırkası ile aynı düşünce yapısına sahip olsa da tam tersine çok farklı kesimleri kendi içinde toplamaya başlamıştır. Atatürk devrimlerine ve onun Batılılaşmaya yönelik laik düzeni hedefleyen düşünce ve eylemlerine karşı olan kesimleri hemen bu partinin çevresinde toplamış ve kısa zamanda parti içinde hakim bir görüş şeklinde ortaya çıkmıştır.⁶³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın etkinliklerinin büyük bölümü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası TBMM'de kanunlar üzerinde açıklanan görüşlerinde, hükümet uygulamalarıyla ilgili konuşmalarında, bütçe görüşmelerinde ve tutumlarında yapıcı bir muhalefet partisi tavrı sergilemiş, üyelerinin çok konuda Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı yönde oy kullanmışlardır. Hükümet uygulamalarına da destek vermiş olsalar da hükümeti uyarmayı da ihmal etmemişlerdir. Fırkanın 1925'te bütçe müzakerelerinde ortaya koyduğu muhalefet herkes tarafından dikkat çekmiştir.⁶⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, mevcut koşullarda memurların durumunun düzeltilmesi için memur sayılarının azaltılarak maaşların yükseltilmesini savunmuş ve sorun tespit edilmiş olmasına rağmen çözümü aşamasında ciddi bir program ortaya konulamamıştır.⁶⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bütçeye ilişkin verdiği öneriler de bulunmuş ilk muhalefet fırkası olma özelliğini de kazanarak önemli bir işlevi yerine getirmiştir.⁶⁶

Siyasi hayatının kısa olması sebebiyle yapmak istediklerini hedeflerini hayata geçirebilecek bir zemin yakalama imkanına sahip olamamıştır. Fırkanın Doğu Anadolu Bölgesi'nde kısa sürede bu kadar ilgi odağı haline gelmesi, aynı zamanda sonunu hazırlamasına da sebebiyet vermiştir. Fırka rejim karşıtı grupların yuvası haline gelmiş ve kurulduktan 3 ay sonra 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin Piran köyünde Şeyh Sait tarafından başlatılan isyan ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁷ İsyân, "dini ve şeriatı korumak ve kurtarmak" ve "halifeliği yeniden getirmek" gibi sloganlarla başlamış ve gelişmiştir. Fethi Bey hükümeti bu olaylar karşısında gerekli önlemler almaya çalışmıştır. Daha sert önlemlerin alınmasını isteyen Recep Bey ile Mahmut Esat Bey

⁶¹ Özalper, "a.g.m.", s. 126-127.

⁶² Sarı, *a.g.t.*, s. 43.

⁶³ Kirman, *a.g.t.*, s. 37.

⁶⁴ Kocaman - Ceylan, "a.g.m.", s. 33-34.

⁶⁵ Sarı, *a.g.t.*, s. 43.

⁶⁶ Kocaman - Ceylan, "a.g.m.", s. 33-34.

⁶⁷ Tüccar, *a.g.t.*, s. 8.

hükümetten çekilmişlerdir.⁶⁸ Doğuda Şeyh Said'in önderliğinde patlak veren bu isyanla olaylar yeni bir boyut kazanmıştır. Doğudaki isyan, kısa sürede yayılınca, Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir tehlikeyi gözler önüne sermiştir. Hükümetin sert önlemler almasını isteyen bu grubun talepleri, isyanla birlikte meşruluk da kazanmaya başlamıştır. İsmet İnönü hükümetinin aldığı oylar ile TBMM'den bir Takrir-i Sükün Kanunu'nu çıkartmak ve İstiklal Mahkemelerini tekrar kurulması kararı alınmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri bu uygulamanın sonuçlarının ne olacağını bildikleri için yasa tasarısına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak yine de partilerinin kapatılmasına engel olamamışlardır.⁶⁹ Bu dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını haklı göstermek isteyen bazı yazarlar, Menemen olayı ile de parti arasında bağ kurmaya çalışmışlardır. Menemen olayı partinin kapatılmasından 6 hafta sonra meydana gelmiştir.⁷⁰ Partinin kapatılmasını asıl hedef, dönemin aktörlerince "irticai" kelimesi ile kavramsallaştırılan ve nitelendirilen faaliyetlerdir.⁷¹ Ankara İstiklal Mahkemesi'nin girişimleri ve aldığı kararlar ile şark İstiklal Mahkemeleri isyan bölgesindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatmıştır. Bazı partili üyelerinin isyanla ilişkilendirilmesi, bu partinin kapatılmasına isnad teşkil eden hukuki bir zemin olarak değerlendirildi, kapatılması sürecinde mahkeme kararları önemli bir referans olarak kabul edilmiştir.⁷² Bu sürecin sonunda hükümet, irticayı körüklediği gerekçesiyle Takrir-i Sükün Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bütün ülkede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar vermiştir.⁷³ Aylarca süren silahlı çatışmalardan sonra 14 Doğu iline yayılmış olan isyan bastırılmış ve sorumluları İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış, çıkarılan Takrir-i Sükün Kanunu dayanarak isyanın ele başları idam edilmiştir.⁷⁴

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çok partili hayat denemeleri olmuştur. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde farklı parti gruplarından meydana gelmiştir. Bazıları eski İttihat Terakkiciler, bir kısmı saltanat ve hilafet taraftarları ve bir kısmı da Cumhuriyet ve yeni rejim arayışçıları olarak görüş ayrılıkları her dönemde olduğu gibi bu dönemde de görülmüştür. Bu farklı siyasi partileri bir arada tutan çatı Milli Müdafaa ve vatani kurtarmak arzusu olmuştur. Demokrasilerin düzgün işleyebilmesi için birden fazla partiye gerek görülmüştür. Siyasi partiler demokratik hayatın ve çoğulculuk

⁶⁸ Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 95.

⁶⁹ Sarı, *a.g.t.*, s. 46.

⁷⁰ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)", <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan,349.php>, Erişim: 05.06.2020, s. 2.

⁷¹ Özalper, "a.g.m.", s. 130.

⁷² Sarı, *a.g.t.*, s. 48.

⁷³ Babaoğlu, "a.g.m.", s. 100.

⁷⁴ Tüccar, *a.g.t.*, s. 10.

sisteminin vazgeçilmez unsurları olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Türk milleti için en uygun yönetim şeklinin çok partili sisteme dayalı cumhuriyet ve demokrasi anlayışı olduğunu biliyordu. Çok partili demokratik rejimlerde halk, siyasi partiler aracılığıyla kendi düşüncelerini serbestçe ifade etme özgürlüğüne sahipti. Ayrıca muhalefet partileri iktidar partisini denetleme yetkisine de sahip oluyordu. Mustafa Kemal bu nedenle çok partili hayat için çalışmalara başlanmasını istemiştir. Mustafa Kemal çok partili hayata geçişe öncülük etmiş, ilk siyasi partiyi kurmuştur. Böylece ilk siyasi parti denemeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk muhalefet partisi olma özelliğini de taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah ve dava arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan Adıvar öncülüğünde, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni parti ekonomi politikası olarak hükümetin devletçilik politikasının tersine liberalizmi savunmuştur. Tek dereceli seçim sistemi, reisicumhur seçilen kişinin milletvekilliğinin düşmesi ve her türlü inkılap ve anayasa değişikliklerinin halka danışarak yapılması gibi yeni politikalar ileri sürülmüştür. Mustafa Kemal'in isteği ile çok partili rejim denemeleri için kurulacak partilerin, dönemin politik aktörleri ve yargı kurumları tarafından o yıllarda yaşanan ve ülke rejimini tehdit eden birtakım hadiseler ile ilişkili olduklarına yönelik değerlendirmelere bağlı olarak çok partili rejim denemelerine bir süre ara verilmiştir. 1950'ya kadar Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarda kalmayı başarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti çok partili demokrasiye hızlı adımlarla ilerlerken bir şeyler yolunda gitmemeye başladı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, disiplini yüksek olan Cumhuriyet Halk Fırkası mensupları kadar etkin olamadı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı İstanbul basınının büyük bir çoğunluğu destek vermiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hükümeti denetleyecek yapıcı bir muhalefet iken, radikal rejim karşıtları tarafından bir sığınma yeri olarak görüldü. Böylelikle yeni parti kurucularının hiç istemeyeceği bir yöne doğru gitmiştir. Bu isyan hareketi hükümeti fevkalade etkileyecek ve muhalefete karşı daima tedirgin bir bakış açısı oluşturmaya neden olmuştur. Rauf Orbay'ın parti kurulmadan önce cumhuriyet ile ilgili eleştirileri ve parti kurulduktan kısa bir süre sonra bazı rejim muhaliflerinin parti etrafında toplanması ile beraber dini duyguların propaganda olarak kullanıldığı Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesi sonucunda partinin kapatılma kararı alınmasına sebep olmuştur. Nitekim İstiklal Mahkemesi'nin birkaç Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı üyelerini isyanla ilişkilendirip mahkum etmesiyle birlikte bu tedirginlikle daha da artmıştır. Haziran 1925'te Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisi resmen kapatılmıştır.

Kaynaklar

AKINCI, Abdulvahap - USTA, Sefa: "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, Isparta 2016.

AKSOY, Kasım: *1982 Anayasasında Siyasi Parti Yasakları, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birlikler-1*, İstanbul 2013.

ATASEVEN, Süleyman: “Başvekil Rauf Bey”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, İzmir 1988.

ATATÜRK, Mustafa Kemal: *Nutuk*, Cilt: II, TTK, Ankara 2012.

ATAY, Fatih Rıfki: *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1969.

ATEŞ, Nevin Yurtsever: *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

ATEŞ, Turan: *Demokrasi Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Yayınları, Ankara 2007.

BABAOĞLU, Resul: “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: 11, Sayı: 22, İstanbul 2012.

EKİNCİKLİ, Mustafa: “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Kırgızistan 2012.

ERASLAN, Cezmi: “Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 2000.

ERDOĞAN, Mustafa: “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)”, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan,349.php>, Erişim: 05.06.2020.

HAYTOĞLU, Ercan: “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Denizli 1997.

HAYTA, Necdet - ÜNAL, Uğur: *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar*, Gazi Kitapevi, Ankara 2012.

KABASAKAL, Mehmet: *Türkiye’de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

KAÇAR, Mustafa Seçkin: *Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019.

KARPAT, Kemal H.: *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAŞTAN, Yüksel: “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Siyasal Partileşme Süreci”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, İstanbul 2017.

KİRMAN, Emin: *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

KOCAMAN, Habip - CEYLAN, Mustafa: “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, Ankara 2018.

LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Arkadaş Yayınları, Ankara 1993.

MANGO, Andrew: *Atatürk*, Çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

OKYAR, Ali Fethi: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınları, İstanbul 2017.

_____ : *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2019.

ORBAY, Rauf: *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

ÖZ, Esat: *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

ÖZALPER, Mehmet: “Bir Muhalefet Partisi İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Muş 2014.

PIÇAK, Murat, “Türkiye’nin Çok Partili Parlementer Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 25, Kırgızistan 2011.

SARI, Seda: *Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923-1938)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011.

SEZGİN, Ömür - ŞAYLAN, Gencay: “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

SOYAK, Hasan Rıza: *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 10, d. 2, TBMM Matbaası, Ankara 1975.

TBMM Gizli Celse Zabıtları 1923-1934, Cilt: 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 13/1, TBMM Matbaası, Ankara 1976.

TİMUR, Taner: *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, Ankara 2003.

TUZCU, Güzide Filiz: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

TÜCCAR, İsmail: *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci (1940-1950)*, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2019.

UZUN, Hasan: “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20-21, Bahar-Güz, İzmir 2010.

YALMAN, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt: III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

YEŞİL, Ahmet: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

_____ : “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasi Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002.

YOLCU, Tuğba: “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci İle Birlikte Tek Başına İktidar Olan Partilere Yönelik Genel Bir Değerlendirme”, *International Balkan University, Turkish Studies*, Cilt: 14, Sayı: 2, Ankara 2019.

ZÜRCHER, Erik Jan: *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.